

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
QO'QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
O'ZBEK TILI KAFEDRASI**

FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI

*(Professor Odiljon Bozorov tavalludining
75 yilligiga bag'ishlanadi)*

QO'QON, 2023-yil

Tahrir hay'ati:

Xodjayeva D. Sh. (f.f.n.,dotsent), Bozorov O.O. (f.f.n.,dotsent), Jo'rayev N.S. (dotsent), Mo'minov S.M. (professor), Mengliyev B.R. (professor), Sobirov A.Sh. (professor), Shahobiddinova Sh.Yu. (professor), Nabiyeva D.A. (professor), Iskandarova Sh.M. (professor), Uluqov N. (professor), O'rayeva D.S. (professor), Qobilova Z.B. (professor), Jamoliddinova D.M. (professor), Mirzayeva S.R. (professor), Kamayeva R.B. (professor, Rossiya), Namatov M.A. (professor, Qirg'iziston), Asaluddin Bawer (professor, Afg'oniston), Kadir Atlansoy (professor, Turkiya), Xasanov A. (dotsent), Yigitaliyev U. (dotsent), Rahmatullayeva D.Sh. (dotsent), Toshxo'jayeva Sh. (dotsent).

Mas'ul muharrirlar:

I.S.Madrahimov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Sh.T.Akramov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Taqrizchilar:

A.Mamajonov, filologiya fanlari doktori, professor;
M.K.Hakimov, filologiya fanlari doktori;
U.E.Rahimov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI: (*Professor Odiljon Bozorov tavalludining 75 yilligiga bag'ishlanadi*): maqolalar to'plami; Qo'qon, 2023. – 560 bet.

Ushbu to'plamda filologiya masalalari bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar, professor-o'qituvchilar, ilmiy izlanuvchilar, magistrantlar hamda iqtidorli talabalarning o'zbek, ingliz, rus, turk filologiyasi hamda metodikasi masalalariga bag'ishlangan ilmiy-uslubiy maqolalari jamlangan.

"Filologiyaning dolzarb masalalari" ilmiy maqolalar to'plami filologiya fanlari doktori, professor, zukko tilshunos olim Odiljon Bozorovning yorqin xotirasiga bag'ishlangan bo'lib, tilshunos, adabiyotshunoslar, filologiya ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar, shuningdek, magistrantlar va shu sohaga qiziquvchilarga mo'ljallangan.

8. Mirsagatow T.S. Deutsche Grammatik. Morphologie. – Taschkent: Fan, 1974. -S.18.
9. Маковский М.М. «английская этимология». М., Высшая школа, 1986.
10. Norkuziyeva D. Nemis va o'zbek tillarida fe'l qolipli so'z birikmalari// Science and Education. 2021. №4.2021.– B.444-449.
11. Norkuziyeva D.Sh. Badiiy adabiyotda zoomorfizmlarni qo'llanilishining o'ziga xos xususiyatlari. Zamonaviy tilshunoslik va derivatsion qonuniyatlar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. - Samarqand: SamDCHTI nashri, 2022. – 147- 149 b.
12. Sharq yulduzi jurnali. Sharq gashriyoti. Toshkent. 1990. - 137 b.

Umarova Zumradxon Avazxon qizi
Qo'qon davlat pedagogika instituti

TILSHUNOSLIKDA BAHO MUNOSABATINING O'RGANILISHI

Annotatsiya. Baho munosabati muammosi ko'p yillardan beri insoniyatning ko'plab sohalarida tadqiqotchilarning e'tiborini tortib keladi. Insonning baholash faoliyati ko'plab va ko'p qirrali tadqiqot ishlarida tasvirlangan. Tadqiqotchilar “baho munosabati” ni psixologik, mantiqiy, falsafiy va lingvistik nuqtayi nazarlardan tahlil qilishga urinishgan. Bu bahoning yuzaga kelishi qiyin jarayonligi bilan bog'liqdir, bunda ma'lum bir voqea-hodisani nafaqat idrok etish, balki mavjud hayot modeli yoki insonning shaxsiy fikrlari, his tuyg'ulari bilan qiyoslash talab qilinadi va keyin natija tahlil qilinadi. Biz, bu maqolada, bahoni lingvistik birlik sifatida tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar. baholash, pragmatika, baholash obyekti, subyektiv baholash, semantika, kognitiv lingvistika

Аннотация. Проблема ценового отношения уже много лет привлекает внимание исследователей многих областей человечества. Оценочная деятельность человека описана в многочисленных и разноплановых исследованиях. Исследователи пытались проанализировать «ценностное отношение» с психологической, логической, философской и лингвистической точек зрения. Это связано с трудным процессом оценки, который требует не только восприятия определенного события, но и сравнения с существующей жизненной моделью или личными мыслями и чувствами человека, а затем анализируется результат. В данной статье мы анализируем класс как языковую единицу.

Ключевые слова: оценка, прагматика, объект оценки, субъективная оценка, семантика, когнитивная лингвистика.

Annotation. The problem of value has attracted the attention of researchers in many fields of humanity for many years. Human evaluation activity is described in numerous and multifaceted research works. Researchers have tried to analyze the “value relation” from psychological, logical, philosophical and linguistic points of view. This is related to the difficult process of evaluation, which requires not only perception of a certain event, but also comparison with the existing life model or personal thoughts and feelings of a person, and then the result is analyzed. In this article, we analyze the grade as a linguistic unit.

Key words. assessment, pragmatics, assessment object, subjective assessment, semantics, cognitive linguistics.

Hozirgi vaqtda kognitiv tilshunoslikda muammolarni aksiologiya kategoriyalari sanalgan etika, estetika va etnokulturologiya yo'nalishlari bilan bog'liqlikda o'rganish ahamiyati ortib bormoqda. Baho haqiqatning "subyektiv shaxs ko'zgusidagi aksi" bo'lganligi tufayli "antropotsentrik" tushunchalardan biri hisoblanadi. Baho, L.A.Sergeyeva ta'kidlashicha, "subyektning obyektga alohida, qadriyatga asoslangan munosabatining namoyon bo'lishi natijasi bo'lib, uning o'ziga xosligi ongli maqsadlilikdir, subyektning pozitsiyasidan, ya'ni baholovchi insonning nuqtayi nazaridan mavjud munosabatning xarakteri aniqlanadi.

Ilmiy adabiyotlarda baho tushunchasi, uning mazmuni, ko'lami, tabiati va lisoniy kategoriya sifatidagi faoliyati faol muhokama qilingan (V.I. Abayev, N.D.Arutyunova, E.M.Volf, O.V.Saxarova, V.N.Teliya, V.A.Vasilenko, M.V.Pimenova, V.I.Shaxovskiy, A.A.Ivin, A.F.Juravlev, M.A.Lyukyanova, L.N.Stolovich, T.V.Markelova, M.Yakubovich va b.).

Hayotning turli xil hodisalarini baholash shaxsning kognitiv faoliyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Inson tabiati nafaqat atrofdagi obyektlarning o'ziga xos belgilari, xususiyatlarini bilishga, balki ularni ma'lum bir pozitsiyalardan, nuqtayi nazaridan baholashga, afzallik va kamchiliklarini aniqlashga intiladi. Arutyunova o'zining "Asl insoniy kategoriyalar" nomli asarida bahoni "shaxsning jismoniy va ruhiy tabiati, uning borlig'i, hissiyotlari, tafakkuri, faoliyati, boshqa shaxslarga va voqelikka munosabati, san'atni idrok etishi bilan belgilanadi," deydi.

Baholashda semantik va pragmatik jihatlar ajralmasdir, uning faoliyatining barcha jihatlari semantika (til birliklarining ichki ma'nosi) va pragmatikaning (muloqot jarayonini amalga oshirish shartlari) uyg'unligini aks ettiradi.

Baholashning tuzilishini ko'rib chiqamiz. An'anaviy nuqtai nazarga ko'ra, u uchta asosiy qismga bo'linadi: baholash predmeti, baholash obyekt va baholash predikati (yoki baholashning asosi).

Baholash predmeti baholash tuzilmasining aniq yoki yashirin komponenti bo'lib, baho berilgan shaxs yoki jamiyatni ifodalaydi.

*Baholash obyekt*i baholanayotgan muhitning bir bo'lagi bo'lgan baholash bayonotining tarkibiy qismi hisoblanadi. Baholash obyektining xususiyati uning nafaqat ma'lum bir obyekt, balki butun vaziyatni, harakatni yoki fakti belgilash qobiliyatidir. Har bir voqelik obyekt (narsa yoki holat, shaxs yoki hodisa) soni va tarkibi noaniq bo'lgan aksiologik jihatdan tegishli xususiyatlar to'plamiga ega: obyekt bir jihatdan ijobiy, boshqa tomondan salbiy xususiyatlar bilan tavsiflanishi mumkin.

Baholovchi predikat yoki baholash asosi gapning mohiyatini ifodalovchi tarkibiy qismi bo'lib, baholash va baholash strukturasining haqiqiy asosi hisoblanadi. Subyekt va obyekt o'rtasida ma'lum munosabatning o'rnatilishi va ifodalanishi baholashning mazmuni yoki xarakterini tashkil qiladi.

Shunday qilib, tilshunoslikda baholash shaxsning og'zaki ifodalagan baholash faoliyati natijasi, so'zlovchining nutq mavzusiga munosabati tushuniladi. Baholashda subyektiv va obyektiv omillar doimo o'zaro ta'sir qiladi va ularning har biri ham baholash subyektiga, ham baholash obyektiga ta'sir qiladi.

Majburiy sanalganlarga qo'shimcha ravishda, baholash tuzilmasi ixtiyoriy elementlarning mavjudligini tahmin qiladi. Baholash strukturasining ixtiyoriy elementlariga fikrning aksiologik predikatlari, idrok, sezgi, motivatsiya, tasniflagichlar, intensivlashtirish va shuningdek deintensifikasiyaning turli vositalari kiradi.

Atrofdagi olamning predmet va hodisalarini, shu jumladan ularning lingvistik aksini o'rganish shuni ko'rsatadiki, atrofimizdagi dunyo betartib emas, balki o'xshash va farqli xususiyatlari tufayli ma'lum bir uni tashkil etuvchi obyektlar va hodisalarni ochib beradigan tarzda tuzilgan. Bu bizning ongimizga dunyo haqidagi bilimlarni toifalar tizimi - obyektlar va hodisalar, shuningdek, ularni bildiruvchi tegishli so'zlarning toifalari shaklida tasniflash imkonini beradi. Shunday qilib, dunyo tasvirining shakllanishi ma'lum bir asosiy tushunchalar yoki kategoriyalar to'plami asosida sodir bo'ladi. Muayyan fazilatlariga muvofiq taassurotlar oqimidan eng muhimini ajratib olish qobiliyati, funksiyalari va ularni sinflar yoki toifalarga ajratish, ya'ni dunyoni turkumlash qobiliyati inson aqliy faoliyatining asosidir.

Har bir toifa mazmunli ko'p qirrali va faqat boshqa toifalar bilan birlikda mavjud.

"Dunyo-inson-til" ontologik uchburchagiga ko'ra, N. N. Boldirev til kategoriyalarini uch turga birlashtiradi: leksik yoki analogik, grammatik va modal yoki baholovchi. Tilning gnoseologik vazifasi leksik kategoriyalarda amalga oshiriladi. Grammatik va leksiko-grammatik kategoriyalar tilning ontologik modelini ochib beradi. Modus yoki baholash toifalari inson ongining ontologiyasi, uning talqin qilish funksiyasi bilan bog'liq va dunyoning baholash modelini takrorlaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, baholovchi kategoriyalarning tuzilishi, shakllanishi va ularning lingvistik ifodasi muammosi yetarli darajada o'rganilmagan va shuning uchun batafsilroq o'rganish uchun alohida qiziqish uyg'otadi.

Biz N.N.Boldirevning baholovchi turkumlash deganda "obyektlar va hodisalarni baholash xarakteriga ko'ra tegishli baholash sinflari va toifalariga guruhlash tushunilishi kerak, ya'ni, baholovchi kategoriyalar tizimi (statik aspekt) yoki ob'ekt yoki hodisaning ma'lum bir baholovchi kategoriya (dinamik jihat) bilan aqliy o'zaro bog'liqligi mavjud».

Baholash toifalarining tabiati va tuzilishi asosan jamoaviy tizim bilan belgilanadi va insonning individual qadriyatlari, uning dunyoni idrok etishi, bu tabiiy muloqotda tildan foydalanish jarayonida namoyon bo'ladi. Bu til tizimidagi va nutqdagi turkumlanishning ikki turi haqida gapirishga asos beradi. N.N.Boldirevga ergashgan holda, biz turkumlashtirishning birinchi turini tizimli turkumlash deymiz, u kishining dunyo haqidagi bilimni til birliklari ma'nolarida qayd etilgan shaklda aks ettiradi. Ikkinchi tur - funksional toifalar - axborotni qayta ishlash jarayonida mulohazalar va bayonotlarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan har xil turdagi masshtablash va baholashni o'z ichiga oladi.

Turkumlashtirishning bu turi milliy-madaniy o'ziga xoslik xos bo'lib, u til birliklarining semantikasida ham namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. - М.: Наука, 1988. - 339 с.

2. Болдырев Н. Н. Категории как форма репрезентации знаний в языке // Концептуальное пространство языка: Сборник научных трудов. - Тамбов: ТГУ, 2005. - С. 16-39.

3. Болдырев Н. Н. Композиционная семантика. - Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. - Ч. 1. - 211 с.
4. Болдырев Н. Н. Структура и принципы формирования оценочных категорий // С любовью к языку: Сб. научных трудов. - Москва-Воронеж: ИЯ РАН, Воронежский государственный университет, 2002. - 492 с.
5. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. - М.: Наука, 1985. - 228 с.
6. Маркелова Т. В. Семантика и прагматика средств в выражении оценки в русском языке // Филологические науки. - М.: Министерство общего и профессионального образования Российской Федерации, 1995. - № 3. - С. 67-79.
7. Сергеева Л. А. Проблемы оценочной семантики. - М.: Изд-во МГОУ, 2003. - 140 с.

Mahsutaliyeva Shahrizoda Mahsutali qizi
QDPI O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
2-kurs magistranti

LEKSIK GRADUAL MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRUVCHI BIRLIKLARNING BOSHQA SEMANTIK HODISALARGA MUNOSABATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada leksik gradual munosabatlarni shakllantiruvchi birliklar (ot, sifat, son, ravish va iboralar,) misolida ko'rib chiqildi va misollar ilmiy asoslandi.

Kalit so'zlar: graduonimiya, graduonimik munosabat, integratsiya, leksema va frazemalar, antonimiya, leksik-semantik hodisa, differensiya, sinonimiya, graduonimik zanjirlar, leksik-sinonimik qatorlar, leksik, frazeologik va leksik-frazeologik graduonimik munosabatlarni shakllantiruvchi vositalar.

Tilshunoslik nazariyasi va til o'qitish metodikalarida an'anaga ko'ra leksemalarni leksikologiyada, frazemik birliklarni (iboralarni) esa frazeologiya bo'limida o'rganilib kelindi. Vaholanki, leksema va frazemalar lug'aviy tizim semantikasida uzviy bog'liq holda o'rinishadi hamda ma'nodoshlik, zid ma'nolilik singari semantik munosabatlar integratsion holatda shakllanadi. Bu qonuniyatdan gradual munosabatlar ham mustasno emas. Chunonchi: **ammamning buzog'i** iborasining o'z ma'nosi bilan *lapashang, lavang, epashang, bo'shang, landavur, noshud, so'tak, bo'sh-bayov, latta* sinonimik qatoridan joy olishi, tabiiydir.

Mazkur leksik-sinonimik qatorlar sirasida graduonimik munosabatlar yoki graduonimik zanjirli hodisalar aniq ko'zga tashlanib turadi. Masalan: *kamchil ~ tanqis ~ kamyob ~ anqoning urug'i, kerilmoq ~ kekaymoq ~ gerdaymoq ~ burnini ko'tarmoq ~ ko'kragini ko'kka tirarmoq yoki achchiqlanmoq ~ qoni qaynamoq ~ g'azablanmoq ~ tepa sochi tikka bo'lmoq ~ qahrulanmoq* kabi.

Umuman olganda, leksik-frazeologik semantik hodisaga asoslangan graduonimik munosabatlar sinonimiyani shakllantiruvchi usullaridan, vositalardan biri sanaladi.. Chunonchi: *oz ~ daryodan tomchi, xursand bo'lmoq ~ do'ppisni yarimta qilmoq, toza ~ yog' tushsa yalagudek, astoydil ~ jonini jabborga berib, ozgina ~ ikki og'iz, ayyor ~ ilonning yog'ini yalagan, kutmoq ~ yo'liga ko'z tutmoq, mizg'imoq ~ ko'zi ilinmoq, birpasda ~ ko'z ochib yumguncha, xafa ~ ko'ngliga qil sig'maydi, anqov ~ og'zing qani*